

Frihet og anerkjennelse

BOKOMTALE: Hva er et individ, og hvordan påvirker svaret på det spørsmålet synet på frihet? Dette er grunnleggende spørsmål i den politiske filosofien, som Audun Øfsti tar opp i sin bok *Filosofiske forsøk*.

Av Lars Kolbeinstveit, filosof og rådgiver i Civita

Den fulle tittelen er *Filosofiske forsøk. Om selvkritikk og selvbestemmelse – og tilpasningens ambivalens* (heretter *FF*). Boken er en samling ulike essays fra 1975-2016. Øfsti er innom flere temaer, og alt vil ikke drøftes her, men noen temaer vil drøftes nærmere. Hans forklaringer på hvordan individets stilling befestet sin posisjon i vestlig tenkning – ved religionen gjennom kristendommen, og i filosofien gjennom [Kant](#) og [Hegel](#), er meget interessante. Særlig utleggingen av Hegels diskusjon og kritikk av Kant er viktig. Det er også av interesse for dagens diskusjoner om politisk tenkning, og hva vi legger i begreper som [individuell frihet](#) og tilhørighet. Øfsti er derimot svak i sin kritikk av [nyliberalismen](#). Det siste vil jeg komme tilbake til.

Å begripe individets frihet

Hegels filosofi står på mange måter i et spenningsforhold til Kant. Det er ikke direkte motstridende syn på individuell frihet hos de to. Men for å finne forskjellen mellom dem, eller forstå hvordan Hegel tilføyer Kants filosofi noe, må vi se hvordan de to tenkte om begreper. Begge har et liberalt og universelt begrep om individet, men Hegels tanker om begreperes tilblivelse er avgjørende for å forstå bredden og kompleksiteten i hans filosofi om det frie individ. Øfsti forklarer ulikheten i Kant og Hegels begrepsforståelser tidlig i sin bok. Hegels forståelse forklares med at «den endelige subjektive erkjennelsen, hvor det blir *bragt* på begrep» (min utheving). (*FF*:22) 'Bragt' er et godt ord her. Det viser, i likhet med tanken om tilblivelse eller realiseringen av begreper, at Hegel hadde en mindre statisk filosofi. Dette kommer også til uttrykk i Hegels verk *Logikken*, men det er også nevnt i forordet til hans mer kjente verk *Åndens fenomenologi*. Her skriver Hegel om knoppen som blir til blomst og videre blir frukt, for å illustrere hvordan noe blir bragt på begrep.

Denne måten å tenke om begreper på finnes også i Hegels tanker om selvbevissthet og individuell frihet. Begge disse fenomenene knyttes til anerkjennelse. Det at anerkjennelsen kobles til disse individualistiske eller subjektive begrepene har to interessante følger. For det første fordrer anerkjennelse en form for handling eller en bevegelse. Man anerkjennes, og blir seg selv bevisst. Individer får et begrep om seg selv og den andre gjennom samhandling og kommunikasjon. For det andre, og det er åpenbart, fordrer anerkjennelse noe sosialt. Og det er her det ofte kan butte imot for en konsekvent individualist. Hegels vektlegging av det sosiale, stendene, eller nasjonen når vi kommer til det statsvitenskapelige, får en universalistisk, kosmopolitisk kantianer til å protestere. Individets ukrenkelighet og mål i seg selv kan ikke underlegges slike sosiale konstruksjoner, vil en liberalist svare.

Karl Popper mistolket Hegel

Men like lite som Hegel på dette punkt avviste Kant, like lite bør liberale avvise Hegel – slik [Karl Popper](#) gjorde i sin *The Open Society and its Enemies* fra 1945. [Isaiah Berlin](#), den store forsvarer av den negative friheten og av en pluralistisk forståelse av positiv frihet, sa at Poppers lesning av Hegel var dypt urettferdig.

Anerkjennelsen handler om gjensidighet og likeverd, derfor er det feil å sette Hegels tanker om individets frihet inn i en direkte motsats til et liberalt eller kantiansk frihetsbegrep. Spenningen mellom Hegel og Kant har slik sett en tendens til å overdrives på to fronter. På den ene siden: De liberale som etter andre verdenskrig ble inspirert av Popper og hans plassering av Hegel i bås med autoritære krefter. På den andre siden har mer radikale filosofer plassert Kant og liberalismen i bås med pervertert individualisme og egoisme.

Det er ulikheter og spenninger mellom Hegel og Kants filosofi, men overdrives disse fanger en ikke opp Kants grunnleggende liberale poenger. Hegel avviste ikke Kants understrekning av individet. Han bygget snarere videre på Kants ideer og forsøkte å sette individuell frihet på begrep. Sette det inn i historien. Øfsti beskriver det han kaller den liberal(istisk)e epoken da menneskelig individualitet vokste frem som en «dramatisk endring i måten å kunne forstå menneskelig likhet og frihet på». (FF:115) Likheten handler ifølge Øfsti om at «den menneskelige person nå ikke lenger kan identifiseres med sin status eller tilskrevne predikater (fødsel, stand, kjønn osv.), men helt vesentlig får krav på å bli anerkjent som *skaperen* («forfatteren») av sitt eget liv.» (FF:115)

Marked og stat

Øfsti har rett i at dette synet på likhet var noe nytt i den politiske tenkningen. Det blir imidlertid feil å tolke denne likheten inn i et atomistisk individsyn – altså at individet kobles fra samfunnet. Poenget med likhet i kantiansk forstand er jo å befeste menneskets ukrenkelighet, og at hvert individ er et mål i seg selv. Hegel bygger videre på denne tanken i sine ideer om gjensidig anerkjennelse. Det er jo nettopp likheten, eller gjensidigheten i anerkjennelsen, som er avgjørende. Herre-trell-relasjonen utelukker likhet og gjensidighet, og denne må derfor opphøre, ifølge Hegel. En marxistisk lesning av Hegel vil mene at denne relasjonen forsterkes under kapitalismen, og dermed hevde at gjensidig anerkjennelse er umulig. Men det finnes også en mer liberal lesning av Hegel. Særlig i verket *Rettsfilosofien* kommer et sterkt [Adam Smith](#)-preget syn på markedsøkonomi til uttrykk.

Det nye synet på likhet og frihet innebærer altså en sterkere form for individualitet, som liberale vil fremheve som frigjørende, blant annet fordi det fremmer formell mulighetslikhet. Alle får de samme mulighetene og rettighetene uavhengig av bakgrunn. Kritikere av denne formen for liberalisme hevder at individet i en slik sammenheng blir overlatt til seg selv, særlig om individuell frihet knyttes til konkurransen i markeder. Redselen for en slik utvikling, med pervertering av individuell frihet

som resultat, finnes det derimot mer eller mindre liberale og markedsvennlige svar på. I Smiths moralfilosofi, og hans syn på statens regulerende rolle, og velferdsordninger, finnes gode og markedsvennlige svar. Smith ønsket ingen ren asosial forfølgelse av egeninteressen, slik mange kritikere av liberal økonomi mener at markedsøkonomien nærmest ved nødvendighet fører til. Snarere mener Smith, og det er særlig her Hegel kan kobles på, at markedsøkonomien på sitt beste fører til en effektiv arbeidsdeling, og dermed handel, som gjør oss mer avhengige av hverandre, som fordrer mer tillit og mer anerkjennelse, enn mer selvbergede og førmoderne økonomiske systemer. Øfsti ser ut til å miste av synet empiri som viser at global handel og markedsøkonomi også har gitt enorm velstandsvekst. Øfsti kobler på sin side mangel på fredskultur til utviklingen av en «massiv neoliberal ideologi om frie (verdens)markeder ... og roll-back av velferdsstaten», siden 1980-tallet. (FF:228)

Det er riktig at det kan oppstå konflikt mellom egeninteressen og samfunnsinteressen, men at det nødvendigvis skjer, er langt fra gitt. Likevel må et marked reguleres og omgis av institusjoner for å fungere best mulig. Men det er særlig når noen kollektivt vil definere samfunnsinteressen man raskt taper både den velferd en fri markedsøkonomi kan gi, og den individuelle friheten.

LES OGSÅ: [Støvbørsting av tenkere i den liberale idétradisjonen](#)

Negativ frihet

En liberalist, eller mer globalt orientert tenker, vil likevel ha sine innvendinger mot Hegel. Hegels vektlegging av alt fra familie, til stender og nasjon kan sees på noe som står i veien for individets frihet. Men kanskje særlig Hegel foregrep noe av vår tids konflikt mellom det liberale og det kollektive, mellom det globale og det nasjonale. Dette kom særlig til uttrykk i hans kritikk av kosmopolitismen og Kants evige fred, i slutten av *Rettsfilosofien*. Her ser vi at Hegel mener at vi ikke kommer unna tanken om individets likhet og frihet. Men samtidig setter han denne tanken inn i historien, eller nasjonen. Og her må vi jo gi Hegel litt rett. Det overnasjonale har gitt oss fred, frihet, velstand og handel, men tilhørigheten i en bestemt kultur eller nasjonalstat ser fortsatt ut til å være viktig for mange.

Et menneske betyr noe fordi det er menneske, ikke fordi det er jøde, katolikk, tysker eller italiener og så videre. Denne bevisstheten som er det som betyr noe for tanken, er uendelig viktig; den blir bare mangelfull dersom den fikseres, for eksempel som en slags kosmopolitisme, i motsetning til det konkrete livet i en stat. (Hegel 2006: § 209)

Øfstis filosofiske forsøk på å forklare den nye liberale definisjonen av individuell frihet – og hvordan den blir mangelfull om den utelukkende knyttes til et negativt begrep om frihet – er godt i den

forstand at det langt på vei ikke gir mening å utelukke positiv frihet. Men i den positive frihetens navn kan vi ikke miste den negative friheten av synet. Da tapes likheten og gjensidigheten som legger grunnlaget for en sann anerkjennelse, for å si det med Hegel. Øfsti har forståelse for Berlins «ønske om [at] positiv frihet ikke måtte overkjøre negativ frihet.» (FF: 221) Men i dag er det ifølge Øfsti ikke lenger et problem – snarere er problemet motsatt på grunn av nyliberalismen. Men diagnosen Øfsti gir av vår samtid er mangelfull. Det er både i spørsmål om personvern og ytringsfrihet grunner til å bekymre seg for den negative friheten. De fleste vil mene at det er gode grunner til å hevde at velferdsstaten bidrar til å styrke den positive friheten. Samtidig er det gode grunner til å drøfte hvorvidt en for omfattende velferdsstat med både høyt skattetrykk og velferdsordninger, som gis i form av mer bestemte tjenester – fra vugge til grav – kan komme i konflikt med en mer negativ og liberal forståelse av individuell frihet. En stråmannsaktig lesning av dem som vektlegger negativ frihet vil føre galt av sted. Og det er kanskje nettopp det mange tenkere som benytter begrepet «nyliberalisme» ofte gjør.

Kritikk av nyliberalismen

Øfsti skriver for eksempel at det utover 1980- og 90-tallet festet seg en tankefigur som så på makt som et nullsumspill. Denne har angivelig gitt næring til en nyliberalisme som ser på kollektiv makt som noe som med nødvendighet minsker individuell makt. Kort sagt: mindre skatt gir mer makt til enkeltmennesket. Øfsti skriver at denne tankefiguren: «er svært fortregende når det gjelder forholdet mellom individ og samfunn. Den innebærer en stygg misforståelse av de dialektiske forhold som gjelder for slike ting som makt, frihet og – ikke minst – demokrati.» (FF:268)

Det er en slik dialektikk blant annet Hegel mente var viktig for individets frihet. Så langt har Øfsti et poeng, men stemmer premisene? Hvilke liberale tenkere mener i fullt alvor at makt bør sees på som et slikt nullsumspill? Og sett fra det motsatte ståsted: Er det ikke også slik at et for høyt skattetrykk kan ha problematiske sider for individuell frihet og enkeltmenneskets makt?

For å underbygge sin kritikk av nyliberalisme kritiserer Øfsti en kronikk min kollega Torkel Brekke skrev i Dagbladet i 22. april 2007 kronikken «Isaiah Berlin og friheten». Brekke advarte i denne kronikken mot hvordan positiv frihet kan lede til det autoritære, for eksempel om det knyttes til en paternalisme hvor de som styrer skal definere hva som er godt for den enkelte. Øfsti mener at Brekke karikerer den positive friheten. Men hva forventer Øfsti av en kronikk? Er det rimelig å tolke Brekke inn i en nyliberalt mønster? Og hva med poengene til Brekke, er ikke også offentlig sektors enorme størrelse, og deriblant tendenser til paternalisme, verd å diskutere fordi positiv frihet har betydning for et individs mulighet til autonomi, frihet og selvbestemmelse? Øfsti kunne gravd dypere enn én enkelt kronikk i sin kritikk av «Civita og det nyliberale tonefallet» (FF:203). For eksempel har en annen kollega, Lars Fredrik Svendsen, gitt ut en antologi om *Liberalisme* (2009) og boken *Frihetens filosofi* (2013). I disse to bøkene er det mer enn nok stoff til en mer fruktbar diskusjon om individuell frihet, dialektikk og fellesskap.

Det hadde tjent Øftis bok godt, for hans filosofiske grunnlag og utlegninger av alt jeg ikke har nevnt

her, for eksempel om atferdsteori og psykoanalyse, eller de de mer teoretiske analysene av positiv og negativ frihet, er grundige og interessante, om enn noen ganger krevende lesning.

LES OGSÅ: [Kritikk av den reine økonomi](#)

Litteratur

Øfsti, A. 2017, *Filosofiske forsøk. Om selvkritikk og selvbestemmelse – og tilpasningens ambivalens* [FF], Novus forlag, Oslo.

Hegel, G. W. F. 2006, *Rettsfilosofien*, Viderforlaget, Oslo.